१२८

मं.श्र० श्रीमते रामानुजाय नमः॥ सच्चिद्रूपगुणस्वरूपविभवैश्वर्यैकदिव्यं वपुर्नित्यानंदगुणानुभावकरुणासौंदर्य
प०१॥ ८ शुद्धोदधिः॥ त्र्यंतप्रतिपाद्यवस्तुपर्यंकजोऽस्वतंत्रःस्वतो जातश्चेड्डकरान्वये विजयते श्रीजानकीशो विभुः १
अयोध्यानगरे रम्ये सर्वलोकस्य कारणे॥ रमया सहितो रामो ध्यातो भागवतैः सह॥ जानकी जगतामीशा नि
त्यं हेयानपायिनी॥ विमलादिशक्तिसंयुक्ता भगवंतमुपास्महे॥ इत्युक्तरीत्या अयोध्याधिपतित्वं दि
ब. व्यमणिमंडपे कल्पतरुमूले यावांशे वैशिष्ट्यपर्यंके सुखासीनः॥ वसिष्ठनारदादीनां वाज्ञानसापरि ट।
च्छेद्यस्वरूपरूपगुणविभवैश्वर्यस्वभावः॥ नित्यैश्वर्यविशिष्टानंतगरुडविश्वक्सेनादिपरिचरितच
व रणयुगलः॥ स्वाभाविकानवधिकातिशयज्ञानबलैश्वर्यवीर्यशक्तितेजः॥ सौशील्यवात्सल्यमार्दवा
र्जवसौहार्दसाम्यकारुण्यमाधुर्यगांभीर्यौदार्यस्थैर्यधैर्यशौर्यपराक्रमसत्यकामसत्यसंकल्पकृतित्व
कृतज्ञताद्यसंख्येयकल्याणगुणगणौघमहार्णवः॥ स्वेच्छानुरूपचेतनाचेतनस्वशेषत्वाविशेषेण स्वरूपगुणा
नुभवजनितानवधिकातिशयप्रीतिकारितशेषावस्थोचिताशेषशेषतैकरतिरूपस्वचरणारविंद।
नित्यकैंकर्यस्यापरमपुरुषार्थानुभवयोग्यतासन्ध्यानेपनादिकर्मप्रवाहेणानादिमायया विमोहितमाना। श्रीरामः
कारान्तेसरतोजीवानस्त्रिगुणात्मकप्रकृतिनिमग्नान् भोगमोक्षशून्यान् अचिद्विशिष्टानवलो ॥२॥

रा॰ २ रञ्जकारो ऽनेन इति धातोः॥ राति गच्छति कुत्रो विश्वमिति रः॥ रादी दाने इति धातोः॥ राति प्रकाशते इति रः॥ इत्यनेन जग जग॰
त्यादिकर्तृत्वेन रकारस्य सर्वेश्वरत्वं जगत्कारणत्वं च सिद्धं॥ उक्तं च तारिते॥ रकारं मे स्वर्यं बीजं तु मकारस्ते न
संयुतः॥ अनुस्वारणयोगेन रामो यस्मान्नृणुज्जनः॥ यदा रमु क्रीडायामिति धातोः॥ इन्द्रिये॥ रमयति सुखदुः
के खादिदानेन विश्वमिति रः॥ एतेन जगत्पालकत्वं सिद्धं॥ यदा रमधातो विसर्गो धकत्वेन दाजं गनिरमयति उन्माद
यति॥ इति रः॥ इत्यनेनाखिलब्रह्माण्डानंतापरिच्छिन्नेश्वर्यं विशिष्यापहृतया [illegible] विमत्सु विशोको ऽवि
तपो जिघित्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसंकल्पः दिगुणविशिष्टत्वं सिद्धं॥ अयं रकारो योगरूढः॥ तत्र योगेन जगज्ज
2 आदिकर्तृत्वात् कर्तृत्वं प्रसिद्धं॥ रूढ्या तु अखंड ब्रह्म वाचकत्वं॥ परवाचकत्वेन प्रधानः॥ सर्ववेदाश्रयत्वाच्च सर्व वृह॰
लोकस्य कारणान्न॥ ईश्वर प्रतिपाद्यत्वा दखंड ब्रह्म वाचकः॥ बीजे यथा स्थिता वृक्षः शाखापल्लव संयुतः॥ तथैव
सर्ववेदा हि रकारे मुख्य व्यवस्थिताः॥ रकाराज्जायते ब्रह्मा रकाराज्जायते हरिः॥ रकाराज्जायते शंभुः रकारात्सर्वश
क्तयः॥ आदावंते तथा मध्ये रकारे सुप्रतिष्ठितो॥ विश्वं चराचरं सर्वं भवकाशेन नित्यशः॥ यथा करं उरज्ञानि गु
णान्यन्ये नदृश्यते॥ तद्वत्सर्वे वेदा अक्षरकारे मुख्य व्यवस्थिताः॥ इति पुलह संहिता वचनात्॥ रघुनाथस्य साक्षा
प द्रकार वाच्यस्य परब्रह्म वाचकत्वं सिद्धं॥ एवं रशब्दं निरूप्य सगुणशब्दार्थमाह॥ सगुण परमैश्वर्य जलधिरिति॥ श्रीरामः
गुणो नित्याः ज्ञानानंदकल्याणादि गुणैः सह वर्तमाने सगुणं॥ परमं उत्कृष्टं च तत्ऐश्वर्यं च परमैश्वर्यं॥ ब्रह्मश २

स्यात्पंतदपाद्वेचितः सत्साक्षाद्वैकुंठनायकः॥ श्रीमद्रामोनित्यविभूतिसामर्थ्यविशिष्टः॥ दशरथपुत्रत्वेन प्रकटत्वं भूलोके॥
चक्रेपरिवर्तमानानामयोध्याभवतीर्थरावणादिहननंद्वारेणसकलपामरजंतूनामपिनयनविषयतांगतोऽखिलचेतनो
ज्जीवविषयानानकीरुद्रागस्त्यपरेपरस्यावगितलेद्रुमंत्रमतारकंब्रह्मकाशायामास॥ [illegible]रितेः॥ द्रुमेमवपरं
मंत्रेब्रह्मरुद्रादिदेवताः॥ अस्यश्रीमहात्मानोमुक्ताजन्मागमवांवुधे॥ [illegible]त्वमाप्नुया
त॥ ब्रह्मत्वंकाश्यपोनत्स्त्राको[illegible]॥ कार्तिकेयोमनुश्चैवरुद्रकेगिरिनारदः॥ वेतविल्यादिमुनयो
देवतात्वंप्रपेदिरे॥ इममेवजपन्मंत्रंरुद्रस्त्रिपुरहारकः॥ ब्रह्महत्याविनिर्मुक्तोप्रत्यमानोभवत्पुरे॥ अत्राद्यापिरुद्रःका
श्यांतुसर्वेषांत्वकजीविनां॥ दिशत्येतन्महामंत्रंतारकंब्रह्मनामकं॥ तस्यास्यवाच्यार्थेणसर्वेपदवेदिंयताः॥५॥ इत्युक्त
प्रकारेणपरमपुरुषार्थसाधकत्वात्संप्रदायगतगर्भितंदर्शनातेनचिनामचत्रमंभवावतोभगवान्श्रीमद्राख्याकारो
ऽस्मिन्तारकेजत्वहितपुरुषार्थप्राचीकसत॥ रकारार्थोरामःसगुणपरमेश्वरः[illegible]मकारार्थोजीवः॥ सकल
विषयैकत्योनिपुणः॥ तयोर्मध्याकारोयुगलमपसंबंधमनयोर्ब्रूते [illegible] नितामूर्तोरयमतुलः २ रमात्स्व ब्रि त रत्नमाहै
काशाद्भूतंजगत्तनैवचस्थितंस्थितिसंयमकर्तासौजगतोऽसौगद्रसः॥ सएवस्वज्यः॥ [illegible]कर्तासएवयान्यति
चपान्यंतेच॥ [illegible]वरदेवविरुद्धः॥ अहंसर्वस्यजगतः प्रभवः प्रलयस्तथा॥
रामएवहिलोकानांउत्पत्तिस्थितिकारकः॥ [illegible] श्रीरामः सकारार्थः रकारवाच्यः॥ [illegible]



सर्वाय इतिपाठः

मं॰ पं॰ कमत्रमाने॥ नारायणः परः साक्षाद्वैकुण्ठनिलयः सदा॥ अर्चावतारतोऽप्यात्मभक्तानां हितकाम्यया॥ भगवतः
२ सौलभ्यमयनिर्वृत्तिरस्य प्रयोजने॥ श्रीमदष्टाक्षरव्या ... विमाने रंगसंज्ञके॥ श्रीमुष्टिदेवं दाक्षिणात्यालम्नामं च नैमि के
षे॥ तोताद्रौ पुष्करे चैव नरनारायणं तथा॥ अचेतनस्तृतीयः स निर्विषयं कामहितत्वे॥ सायुराणोक्तप्रकारेण ज्ञानं सर्व ष
पि दा सर्ववस्तुविषयकपरोक्षाभावः यः सर्वज्ञः सर्ववित् परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते॥ स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च
त्यादि कमत्रमाने तूदमनि ... निरसनपूर्वकेष्वप्राप्तारूपमाश्रितकार्योपयोगिनिरसनियानिष्टप्रापणीयत्व
परिज्ञानार्थं शक्तिर्नाम जगदुत्पादनाभावप्रयुक्तमघटितघटनासामर्थ्यं॥ तदुक्तं जगत्प्रकृतिभावो यः सा शक्तिः प
3 रिकीर्तितेति निखिलसंसारिणो निस्तारयितुं पूर्वपरिवृत्तसंघटने॥ असामर्थ्यप्रकाशनिरासः प्राप्तेः प्रयोजने॥ प्राप्तिर्नाम ना
रायणत्वप्रयुक्तसमस्तगुणविभूतिमत्त्वं॥ अवाप्तसमस्तकामत्वमिति यावत्॥ यच्च किंचिज्जगत्यस्मिन् दृश्यते॥ श्रू
यतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः॥ स्वका ॰ र्ये कर्तरि भगवति स्वस्य किंचित्कारासाम
र्थ्यं प्रयुक्तस्वकार्यसिद्धिप्रकाशनिरासः पूर्तेः प्रयोजनं॥ प्राप्तिर्नाम निरुपाधिकशेषित्वं॥ तच्च समस्तवस्त्वाहिता
तिप्रायाश्रयत्वं॥ अतः स्वामित्वशेषित्वयोर्नैकान्तत्वं अस्याप्रयोजने भगवतः स्वाश्रितकार्यं स्वकार्यमि श्रीरा
तिप्रतीतेस्तस्य स्वकार्ये करणे प्राप्यभावप्रकाशनिरासः॥ अनुकारुणिकत्वाभावे ज्ञानकातर्येनाप्यरक्षप २

यसनकादिभिरनंतगरुडविष्वक्सेनादिभिश्च नित्यरूपस्वरूपगुणविभवैश्वर्याणां दुरवधिः ॥ समुद्रस्त्विहदगाध
वे॰ता दुरवधं ॥ यथा समुद्रजलं इयत्ता नकेनापि कर्तुं पार्यते तथा भगवतो गुणस्वरूपाणामियत्ता पार्यते देरपि वोद्धुम
शक्येति भावः ॥ भगवति वात्सल्य स्वामित्व सौशील्य सौलभ्य ज्ञान शक्ति प्राप्ति पूर्ति प्रभृतयः गुणाः सन्तीत्यर्थः ॥ तैरेव जग
तो मानं दकादिरवे ॥ यद्यपि समस्तकल्याणादिगुणवाचकत्वे ॥ तथापि कतिपयगुणानामेवात्रोपयोगः ॥ तत्रवा
त्सल्यं नाम दोषभोग्यत्वं दोषादर्शित्वमित्येके ॥ तत्र मानां ॥ श्रीगुणमानः पुरुषो मध्य श्रालानिति ख्याति ईप्सानो
४ भनभव्यस्य नतनो विजुगुप्सते ॥ मित्रभावेन संप्राप्तं न त्यजेयं कथंचन ॥ दोषो यद्यपि तस्य स्यात्सतामेतदगर्हि
तं ॥ श्रुतिः नातासहस्रांशुरित्यादि ॥ स्वापराधानुसंधानप्रयुक्तभगवन्निर्भयेभ्यो निरवत्युपयोगिवात्सल्यं ॥ स्वामित्वं नामं स्व
तिविक्रमसर्वलोकनिवहकीयत्वाभिमानः ॥ तत्र मानां निसंज्ञातं स्वामित्वं अनन्तत्वं सत्यमित्यादि कर्मज्ञमानं मत्कार्यं मयम
शंसयं करिष्यतीति श्रुत्यर्थाः स्वामित्वे श्रीजीवस्य मात्रः ॥ शीलं स्वभावे सद्वृत्ते विश्वनुशासनात् ॥ शोभनं शीलं स्वभावो
यस्य तस्य भावः सौशील्यं ॥ अहो भाग्यमहो भाग्यं नंदगोपव्रजौकसां मित्रत्वादिकमनुसंधेयं भगवन्नितरे ॥ सामानि क
ष्टत्वानुसंधानजनिता नभिगम्यत्वभयनिवृत्तिरस्य प्रयोजनं ॥ सुलभस्य भावः ॥ सौलभ्यं नमो सच्चन्दुरा भीविरत्यतत
मिथ्युक्तः श्रीत्पामोसच्चन्दुरविचयव्यतहि त्वयतामापाद्यनित्यं सौहितत्वं ॥ अहं वो बांधवो जातः सुहृदः सर्वदे हिनामित्यादि

तनसंस्मरणदशायांतु रूबकारसंनिवेशप्रतिपादितत्वात्॥ अविनाभावाच्चरकारे जानकीसंबंधोऽनुसंधेयः॥ अनन्याहिमया
सीताभास्करेणप्रभायथा॥ इतिरामोक्त्या॥ अनन्याराघवस्याहंभास्करस्यप्रभायथा॥ इतिजानक्युक्त्याच॥ जान
कीरामयोः विश्लेषराहित्यंसूचितं राघवत्वेभवेत्सीतारुक्मिणीकृष्णजन्मनि॥ अन्येषुचावतारेषु विष्णोःश्रीर
२५ नपायिनी॥ इतिविष्णुपुराणाच्च रकारेलक्ष्मीसंबंधोवश्यावगंतव्य इतिभावः॥ अथतृतीयपदंव्याचष्टेमका
रार्थंजीवइतिनित्यमुक्तबद्धमुमुक्षुकेवलरूपेणपंचविधाः॥ जीवाःमकारवाच्याः॥ अत्रजीवइत्येकवचनसमा
...मिप्रायेणनित्योनित्यानामित्यादिश्रुत्यानानात्वेवाहंजातुनासंनत्वंनेमेजनाधिपाः॥ रामभूताःस्वतःसर्वे
ह्यात्मानःपरमात्मनः॥ नान्यथालक्षणंतेषांबंधेमोक्षेतथैवचेत्यादिस्मृत्याचजीवानामजत्वनित्यत्वबहुत्वोप
पत्तेः॥ मकारस्यपंचविंशाक्षरत्वात्॥ पंचविंशोयंपुरुषःपंचविंशआत्माभवति इत्यादिश्रुतिभिः॥ जीवस्यपंचविं
शात्मकत्वात्॥ आत्मानुसमकारेणपंचविंशःप्रकीर्तितः॥ इतिस्मरणात्तुमकारस्यजीववाचकत्वंसिद्धं॥ के
चिदाचार्यास्तुमकारस्यजीववाचकत्वानुगुणंरूपंसाधयंति॥ तत्रमनज्ञानेमसीपरिमाणेमदीहर्षेइतिधा श्रीरामः
रा तुभ्योडिप्रत्ययेटिलोपेकृतेऽस्यप्रत्ययस्यलोपेचधात्ववयवभूतमकारावशिष्यमाणानामिहतंत्रेणोपादा ४
ने॥ तथाचज्ञानत्वात्गुणपरिमाणत्वानंदगुणकत्वादिविशिष्टवस्तुवाचिनोमकारस्यतादृशोजीवः एवार्थः॥ अ

रित्वानापत्ता॥ शक्तिर्यथापराध्वंडापारनायपूर्त्तिः प्रागिभ्यासमेनसाद्यापिनीत [illegible] उक्तंचतन्मागायैवस्यादि
तिज्ञानन्यासकादीनामाश्रितानुग्रहेऽपयेरामित्यर्थे कारुणिकत्वाद्यनुसंधेयानन्तुवात्सल्यनैवतोगतार्थतेति। सं
ख्या चेत्सूकारुणिकत्वाभावेहिनिरंकुशत्वात्॥ [illegible] नमदुर्लभनिमग्नतयासन्नपिवात्सल्यादिगुणागरमत्तिन्पंथनाकिं
चित्करएव॥ नचपुरुषकारवलेनत्वात्तत्र्योनिमग्नवात्सल्यादिप्रकाशइतिवाच्यंपुरुषकारवलेनापिप्रागा
नुरूहितकारुणिकतयाविर्भावमुखेनैवस्वातंत्र्यनिमीलनंनत्वतः॥ अतएवज्ञानक्यासहदेवपौरघुनाथोज
हुरुः रत्नकः सर्वविनत्वविज्ञानवेलांतेयुचगीयते। जानक्यासहभगवतःकृपारूपत्वोच्यते। अतएवधाहमपिकाकु
त्स्थकृपयापर्यपालयत्॥ सामर्थ्यमानकृपामात्रमनोर तिप्रसीदनेभंगेनकृपायाः॥ आचार्यमुच्येतेपुरुषकारात्
र्थकारत्वानुशासैस्वातंत्र्य [illegible] नेवहेतुभिःतदुक्तेर्वोपिपुरुषकारेणस्वातंत्र्यनिमीलनस्यापेक्षितत्वात्॥ स्वातंत्र्यनिमी
पूं लनैवातिमोग्यतयाप्रतीतोसर्वतंत्रस्वतंत्र [illegible] स्यतहेनैकश्रिअग्रः विशेषोपेक्षितः॥ लाचस्वातंत्र्यदुःखासहत्व
रूपाकारुण्येवेतिपुरुषकारकृतस्वातंत्र्यनिमीलनमपिकारुण्येनेवब्रह्मैवत्वात्सल्याद्युपयोगि [illegible] ति॥ वात्सल्या
दिप्रकाशार्थमपिकारुणिकत्वावश्यापेक्षिणीयात्रत्रेदमनुसंधेयंपरत्वसौलभ्यात्वयोःसौलभ्यंवैभगवतोऽपा
नभूतोगुणः परत्वंतुतस्यागुणसंपादनार्थंतथा॥ अपघानभूतपरत्वेसतिसौलभ्यंगुणायप्रकृतेतेमनुसन्धानः॥ उक्तं रहस्ये।
प्रकर्षविशिष्टपरत्वं माधुर्यप्रधानेसौलभ्यंभगवतापानवेनसाढुद्दर्शनंनाधुर्यमये

॥ जीवस्य भगवच्छेषत्वमेव स्वरूपप्रयुक्तो धर्मः यथा कश्चिच्छिष्टदेशिणीः ॥ किंच न देव कर्तृत्वावयति पालयति ॥
केनतिवंसतितमन्योदर्थः अयमस्य देवस्वामीति निश्चिनोति तदुक्तं स्थितिसंहारव्यापारैर्यं जगत्स्वेधीति जे
निश्चेतुं शक्यमिति भावः ॥ अनेन जीवब्रह्मणोर्नवविधःसंबंधो दर्शितः ॥ न च न जायते म्रियते वा विपश्चित्
अजो नित्यः शाश्वतोयं पुराणः इत्यादि श्रुतिस्मृतिन्यायविरोधात्कथं जीवोत्पत्तिरिति वाच्यं ॥ तत्र वियदादेरि
स्य वनामांतरभजनादेः स्वरूपान्यथाभावात्मकोत्पत्त्यादेरेव प्रतिषेधात् ॥ ज्ञानसंकोचविकासात्मकस्वभावान्यथाभा
वापत्तिरूपकार्यत्वस्य स्वरूपनित्यत्वाविरोधित्वात् ॥ एतत्सर्वं शारीरकभाष्ये स्फुटं ॥ एवमकारार्थमुक्त्वा ॥ अका
रार्थमाह ॥ तयोरिति तयोर्मकाराकारयोर्मध्ये अकारश्च न योगवाह्यर्थः ॥ जीवात्मपरमात्मनोः संबंधं
नवविधं शेषशेषीभावे पितापुत्रभावे भार्याभर्तृभावे स्वामिभावे नियाम्यनियामकभावे ॥ आधाराधेयभावं स्वस्वाम
शेषिस्वामिभावे शरीरशरीरिभावे धर्मधर्मीभावं रक्ष्यरक्षकभावं ॥ अन्येषां भगवद्व्यतिरिक्तानां ॥ ब्रह्म
रुद्रादिदेवतांतराणां देवतांतरमंत्राणां तरसाधनानां तरप्रयोजनानां तरपराणां देहात्माभिमानिनां स्वस्वातंत्र्याभिमानि
नां चेतनानां तदनुभवरतानां चेतनानां च असंयोग्यो न भवतीति अर्थः ॥ चादिगणे चेत उपसर्गे स्वरविभक्तिप्रतिरू श्रीरामः
पकाश्चेत्यनेन सूत्रेण स्वराणां निपातत्वेनानेकार्थत्वादकारस्य एवकारार्थकत्वेनावधारणार्थकत्वात् मकार ५

स्मिन्पक्षे ऽमृतदात्मा सुखरूपो ऽपि मनोधनोऽस्तिस्वरूपेण न कार्यदेशसंगमाशेषचरमप्रका... ंतरेण अयंतिश्रुतात्मा दे
हेयत्वेनोक्तो वेद्रूतिको ऽज्ञानात्।। आत्मन शब्दस्य जीववाचकत्वेन स्वेदमात्मत्वकारणाभिज्ञिकरणसूत्रे त्वनवय वलोपे
सति मकारलोपे जनमात्रे ऽपि ध्यानेन ।। तत्पाद श्रुतपदबोधसुखात्मा चेतसा वेद्रियत्वं परमात्मशब्दार्थरक्षार्थ नमयोमत्वः
इत्यादिवाक्ये रात्मनो नित्यत्वा सुखत्वे प्रकाशत्व ज्ञातत्वे मोक्षे त्वपरमात्मा भेदत्वनन्तरं तेनानेदगुणाकत्वः
स्वानानंदरूपत्वेन सुखप्रमाणत्व मात्मन उपदेशितमिति सिद्धमिति मकारस्यापि नाशेन सुखमनाच्छिन्न मव गंतव्यं।
तस्मान्मकारवाच्यो जीवः प्रेमविषयत्वात् सुखरूप एवेति सिद्धं तत्र विशेषमाह नित्यविषयैः कर्यनिपुणो ऽद्भुतिः।। पंचविधानां।
जीवानां सर्वदेशस्वेकालसर्वावस्थासु अभावप्रसक्तेः भगवत्स्वरूपानुभवानंदभोग्यत्व भगवत्स्वरूपत्वमभेदोचितमि
त्।। तस्मात् दास्यमेव परं धर्मं दास्यमेव परं हितं।। दास्येनैव भवेन्मुक्तिरन्यथा निरयं ध्रुवं।। नारायणस्य दास्येन।
भवंति नरा धमाः।। ते सर्वे वहिरंगस्य निरये ... ऽन्यथा।। विलोदास्यं परम भक्ति येन तु नभवेत् किंचित्।। जीवन्नो
वर्चा ऽर्हं भविष्यति न संशयः।। तस्माद्दास्यं परं भक्तिमालेख्यमपरस्वरूपं निष्कामेन सर्वं कुर्याद्धीत्यर्हदेः सदा।। वि
ष्णोरनुचरत्वं हि मोक्षमाहुर्मनीषिणः।। न दास्यं वै परेशस्य वेचनं परिकीर्तितमिति पाद्मे।। विहरत्वे सुखं वा न जान
कीस्महितोनच।। अहं सेवां करिष्यामि जानन्तः ... ।। एतेन तत्त्वज्ञानेन तत्त्वतदर्नतत्वध्येयत्व प्रतिपादनात्।।

कृतहेयसंबंधइतिस्वत्वमात्मनिसंजातंस्वामित्वंब्रह्मणिस्थितंममेवइतिबुद्धीतिरप्युपेक्षायतः॥ त्वदेवमत्त्वपुरिचारिके

म.प्र॥ मत्व मत्त्वं मत्वस्यमत्त्वइतिमां ...रलोकनाथइत्यादिवाकेनावभोगवत्वशेषत्वमेतत्वेणिभगव...त्वासिद्धेः॥ भाव

६ ...षत्वमपार्थंसिद्धं॥ एवंरामित्यत्रपदार्थानुक्त्वा अथपदद्वयस्यस्वरूपकथनपूर्वकंतस्यवाक्यार्थमाह॥ त्रिरू

नित्तरंगाम्बते पइतित्रयोवेदाः स्वरूपंयस्यसत्रिरूपः॥ अथवात्रयोलोकाः स्वरूपंयस्यसत्रिरूपः॥ रकाराज्जायतेब्रह्मा अ

इति: कारान्नत्वसंभवः॥ रसानत्वमकारेणवाजैत्रैलोक्यसंभवः॥ त्रयाणांनिगमानांसारःस्थिरोसंभूतःसमुद्रमथनेचं सुम मुसार

द्रादिवत्॥ अतुलः नविद्यतेतुल्लासादृश्यंयस्यसः सर्ववेदप्रपंचमूलत्वादन्येषामेतत्सादृश्याभावत्वमित्यर्थः॥ नदाहे

ननुरामित्येकाक्षरंरामंयोगिनःसमुपासतेइत्यत्ररामित्यस्यब्रह्मपरत्वंकथंतस्यजीवः परमात्मशेषइत्येतद नः

र्थंप्रतिपादनपरत्ववर्णनमितिचेत् नैवंराजपुरुषवाक्यवत्॥ प्राधान्येनजीवपरस्यापितस्यअर्थप्राधान्ये

न ब्रह्मपरत्वोपपत्तेः॥ अयमेवार्थः॥ वीज विवरणंभूतेनमंत्रशेषेणमकारवाच्योरामस्यशेषभूतःममने

त्येवंस्वशेषत्वनिष्ठत्रिरूपपारतंत्र्यपर्यन्तप्रतिपादनेनविशदीक्रियतइतिक्लेशोपिमंत्रः चेतनस्यभगवदनन्या

6 र्हशेषत्वप्रतिपादनपरएवेत्यनुसंधेयं एवंवीजव्याख्यंयरामायेतिपदंव्याचष्टे॥ जीवानन्दीरमयतस्सोऽत्रिज श्रीरामः

गतांस्वानंदकारीवपुस्त्वंसेसद्धिभवेकेवामित्रारणांनस्यामहंदेहभृत्॥ तस्मैकर्यंप्रयोजनेममसदामंत्रेचतुर्थ्यान्त द्

मइत्येवंप्रतिपाद्यतेत्रमनुनाऽयंधंतुवेदात्मक॥ जीवाःपंचविधाःज्ञानंदरमयतीतित्रनित्यानांविशिष्टेनादीनांतु

वाच्यो जीवः॥ नकारवाच्यस्य रामस्यैव शेषभूतः नान्यस्येति फलितं केचित्तु राचापोक्तु॥ अनन्तः अयं येषाम् अः सी
तामध्येतुमप्यमा॥ एवं तत्स्वरूपं नु व्याख्याः लक्ष्मणो नुजगामह॥ इत्युक्तेरीत्या रामलक्ष्मणयोर्मध्ये सीताव
स्त स्थानवत्॥ भर्तुश्चाग्रे अंग्रे देलिकायां तेषां॥ व्याख्यानवत् रकारमकारयोर्मध्ये अकारो लक्ष्मीरुच्यते
तथा च लक्ष्मीरेव स्वत्वेनाद्वमेव॥ अस्मिन्पदे अवधारणमप्यर्थसिद्धं भवति॥ अपमन्त्रो वासुमन्त्र इतिवत॥
भगवद्दासेशेषत्वादपि अन्यशेषत्वनिवृत्तिरेवावधार्यकं तेन प्राधान्येनावधारणार्थं चैतन्मयमेवयुक्तमिति संप्रदायः
अस्मिन् योजनाद्वयेपि॥ जीवस्यैतस्या चिद्वस्तुनः भगवदनन्यार्हशेषत्वमप्यर्थसिद्धं॥ ननु चेतनस्य कथं भग
वदनन्यार्हशेषता तद्धि भगवदन्यस्य चेतनस्यापि शरीरेन्द्रियात्मना शेषभूतमिति॥ अतएव दास्यपर्णा सयुजा
सखाया समाने वृक्षे इत्येव नि भगवन्तः इति च शरीरस्य जीवेभ्यो भयस्ता धारणं प्राप्यते॥ इत्युच्यते॥ अचेत
नमपि हि चेतनवद्देव भगवत एव लीलोपकरणतया अनन्यार्हशेषभूतं॥ चेतनस्य यत्तु तस्य कर्मोपाधिके
के ते चेतनानामनादिजन्मार्जितपुण्यपुण्यरूपैर्भिः फलभोगस्थानतयाऽवस्थितत्वं कर्मानुगुणत्वे न भगवत्ते
कल्पेन भोग्यभोगोपकरणभोगस्थानता॥ सापादे च हि भगवतो लीलारसे निष्पादयति॥ यथा कारागृहस्य
परादिश्चेतनस्यापराधानुरूपफलभोगस्थानतयाऽवस्थितमपि राज्ञ एव॥ अनन्यार्हशेषत्वं तद्वत्॥ अतएव सा रा
वासनाकर्मनिवृत्तौ तेषां मच्चिन्तं ... निवर्तन्ते॥ भगवतस्तु न कदाचित्तत्संबंधः उभयलिंगतया तु स्यनत्तत्सपर्के त न्

म०यी॥

भूयत्ते विस्तारयति जीवगुणानीति श्री॥ अविस्तारे इति धातोर्नियन्ताः॥ श्रीशाङ्कः परत्वं हि भवांतर्याम्यंचेति पंचावि
तारविशिष्टनारायणस्य यथा रघुनाथो मामेदाभावादेकांतपात्लक्ष्मीजानकी रव्येकत्वाद्व्यापकत्वे॥ जगन्नि
यामकत्वेनस्यापि सिद्धं॥ अस्येशाना जगतो विष्णुपत्नी श्रुतेः॥ तत्त्वकाशादेव मूलप्रकृतिस्यादेरुद य ... याच
तेजोऽसा सर्वेषां जगतां नेत्री सा ता विष्णुस्वरूपिणी य ... कलादेणेवेजाता मूलप्रकृतेरुद्भवः॥ तस्यास्तु जगतां कर्त्री
चतुर्विंशद्गुणात्मकाय दुग्धा मति स्वासाभ्यां ब्रह्मोऽडस्थलयोर्द्वयोः सर्वेषामपि सर्वांसां व्यापकत्वं च तत्त्वनः द्वयोः सद त्व
सद्रूपेण लयस्तत्रैव जायते तथा च स्मृतिः॥ अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीः प्रजां जनयंतीं स्वरूपां॥ अजो ह्येको नु द
षमाणोनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोन्यः प्रकृतिं पुरुषं चैव विध्यनादी उभावपीति स्मृतिः॥ भूमिरापोनलो
वायुः खं मनो बुद्धिरेव च॥ अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा॥ अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे परां॥ जी
वभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत्॥ इति स्मृतेश्च यस्यात्मा शरीरं यमात्मनोंऽतरो यमयति यमात्मा न २ श्री
वेदयः पृथिव्यां तिष्ठन् यं पृथिवी न वेद॥ यस्य पृथिवी शरीरं इति श्रुतेश्च जीव प्रकृत्योः भगवत्शरीरत्वेन अं
तरयामिणः कोदंडनायकस्य प्रेरकत्वं सिद्धं॥ अंतएव शरीरशरीरिसंबंधेन अभेदमप्यपि सिद्धं॥ किंच श्रीरामः
जीवेश्वरप्रकृतीनां बहुमोऽहारणा यामपि विश्लेषाभावः सूचितः असावितिअदसशब्दनिर्देशेन इदम ७

दिव्यग्रहरत्नोकानानंदरसेनसर्वदेशसर्वकालजनसर्वात्मयोचितत्वं कथ्यंदानेनैरमपिशितेमुक्तानामपितत्वंक
१० त्वेकमोग्यत्वेनानंददात्वे॥मुमुक्षूणामपिवासनापरित्यागेनस्वचरणारविंदप्रापकत्वं॥बद्धानामपितत्तल्लोकवि
षयभोगार्थंकरणकलेवरादिदानेनप्रेरकरूपत्वंकेवलानामपिस्वात्मानंददातृत्वं यथाकाशस्येकत्वाहृदयस
मूहेवनेवनाकाशोति व्यवहारः तदापमन्या त्मकत्वेनआकाशस्यव्यापकत्वंअपेकेवलेतुवर्तोणरूतिव्यवस्था का
त्मकत्वेनआकाशस्यव्यापकत्वंयथावाजलसमूहेसूर्यबिंबस्यैवरूत्वात्॥सूर्यस्यसमस्तजनानांकृत्वेतद्रागं कृ पं
पप्रतिबिंबितत्वाच्छेदकस्यवस्तुस्यजनानांव्यापकत्वादिसूक्ष्मात्मकत्वेनिर्विकारत्वेच॥तथाश्रीरघु
नाथस्यापिस्वस्थेःप्राकृजीवानांनामरूपविभागदशाकालेजीवावच्छिन्नांतर्याभित्वात्॥जीवसमष्ट्यात्मकत्वेसर्व
स्वान्तर्वतंतुविचित्रतत्तत्कर्मकृतविविधकरणकलेवरदेवतिर्यङ्मनुष्यादिनामरूपविभागदशायांप्रत्येकप्रेरकता
दृश्यात्मकत्वेस्वस्वरूपमजहदेवव्यापकत्वेनिर्विकारत्वेतत्संसर्गदोषशून्यत्वेजगन्नियामकत्वेचसिद्धे॥एवंजीवनि
५ यामकत्वमुक्त्वाप्रकृतिनियामकत्वमाह॥श्रीरमयंतिसर्वंइतिश्रयतेइतिश्रीकर्तेतिव्युत्पत्तिः॥ क्विपप्रत्ययांतः॥
॥ श्रियतेजनैर्यासाश्रीरितिकर्मव्युत्पत्तिः॥जीवयतिजीवनंश्रावयतीतिसंपत्तान्केक्विप॥जीवयितापनंश्रृणोतिश्रु
धातोःऔणादिकःश्रीशब्दोनिष्पन्नः॥जीवदोयानन्दस्थानानितिष्ठिनस्तीनिर्हितमायाभितिभातोर्निष्पन्नःश्रीशब्दः

मं०थं. यद्वा चकारेण प्रदर्शनेन नमः पदप्रयोगात्॥ सर्वं न ममः पुरुषः इति समस्तं तं जीववाची नित्रप्रतिषेधवाची अनयो
८ र्द्वयोरपि न मम सोऽस्ता रूप्यात्तं द्वेणोपादानं॥ अनेनकेचांश द्वांते अस्यंतसारूप्यात्॥ सकेतुच्चारणां तं द्वयोर्न मसोर्मध्ये
सर्वं तु स्येव न मस्यः स्यन्नद्वयोप्यन्वयः ममता च द्विविधा॥ अहंकार ... ममकारश्च॥ अहं ममेत्यहंकारः इदं म
मेति ममकारश्च अहंकारश्च द्विविधः देहात्माभिमानः स्वातंत्र्याभिमानश्च॥ ममकारोपि द्विविधः देहात्माभिमाने देहानुबं
धिषु भोगोपकरणादिषु ममेति बुद्धिः॥ आत्मानि प्रायाधायकेषु पारलौकिकफलनसाधनेषु ममेति बुद्धिश्च स्वातंत्र्या
भिमाननिबंधनममकारो द्विविधः पारलौकिकफलनसाधनयोः स्वर्गस्वाराज्यादितत्साधनरूपेण कैंकर्यंतत्साध
नरूपेण च द्विविधत्वात्॥ तस्मान्नारायणकैंकर्यार्थ एव देहानेवाभगवद्व्यतिरिक्तानां जीवानां स्वस्य चेति भावः॥ तेन शर
च णेनं तु र्द्विधा सुस्थितेषु देवेषु वानस्वामितिभगवत्प्राप्तिं बंधकपुण्यपापरूपकर्मवासनारुचि मिसंयुक्तो न भवामि॥ त प्रति
द्वासना त्रिविधा ज्ञानवासना कर्मवासना प्रकृतिवासना चेति बुद्धिपूर्वकप्रवृत्तिहेतु सजातीयकर्मारंभेच्छा रुचिः
सा च विषयभेदाद्बहुप्रकारा प्रकृतिसंबंधः॥ स्थूलसूक्ष्म रूपानेः द्विविधः अभ्युपगतप्रा रब्धमेतद्देहानुभाव्यं प्रारब्धं भोक्तु यो
२ तद्व्यतिरिक्तं पूर्वोघः अनभ्युपगतप्रारब्धं देहांतरानुभाव्यं प्रारब्धेनाम कर्मणां फलप्रदानोन्मुखत्वे संचितत्वं प्रबल श्रीरामः
ना कर्मांतरप्रतिबंधकेन फलानानुन्मुखत्वमिति विवेचनीयं॥ मुमुक्षोः सर्वकर्माण्यनुष्ठानप्रायश्चित्तान्यनुभवैकविषया ८
नो

स्तु सन्निकृष्टं समीपतरवर्तिनं चेतदो रूपं ॥ अदसस्तु विप्रकृष्टं तदिति परोक्षे विजानीयात् ॥ इत्यस्योत र्फमिणां सन्निहि
तत्वेपि त्रिपाद्विभूतिवासिनो भगवद्रूपस्य स्वः आपन्ना दुरस्थत्वा रूपाविस्कृतं ॥ यद्वा मूले रामेत्यसा ॥ वित्तेनेत निर्दिश
त्वानंदकारी वपुरिति ॥ अनेन साकारत्वे विग्रहविशिष्टत्वे सगुणत्वं सूचितं तस्मै भगवते च तुरीय स्वर्ग परिपूर्णाय परम
पदोपरिस्थित श्चतुर्व्यूहः ॥ तादृशं तद्रूपो मन्नंतत्वे कथं गम्यता किं किं कुर्वतः पो मत्वमि ति याचनत ॥ तद्रूप प्रार्थना
मन्त्र रगानत्नभ्यते कैं कर्य चासंको वानप्ता सर्वदेश सर्वकालतर्वावस्थोचित स वेष प्रकारं रवि वर्तितेत ॥ अविद्यातिरो
धाननिवृत्या आविर्भवतु ज्ञाये वा सीर्षि मनु गच्छेत् भवोस्तु सह वैदेह्या गिरिसानुषु रंस्य ते ॥ अहं सेवां करिष्या
मि जाग्रत स्वपतश्च ते ॥ अहं सर्वं करिष्यामि जाग्रतः स्वपतश्च ते ॥ भवांस्तु सह वैदेह्या गिरिसानुषु रंस्यते ॥ भोजन
पूर्वं भावि न्यायात् कथं कैंकर्यं पूर्वं भावि न्याः परम मङ्गे रूपि आचि भोवा पर्यं सिद्धः ॥ भगवत् कैंकर्य त्वपर्यंतत्वात्
भागवतकैंकर्यं विशेषो वा पर्यंसिद्धः सर्वदेश सर्वकाल सर्वावस्थोचिता शेष शेषवृत्ते करतिस्त व भवे यंपुंडरीका
क्षानमे वैवंकुरुप्व मो ॥ नमः श ब्दार्थमह कलेनमि शरणमिति नमः पदेह्निवि षेणा अस्ये उँ ... पदद्वयात्म केन सखडंचा॥
... ॥ तत्रात्वं उं नमः पदमुणायवाप्ति रूपाय मः शरणागति रेव ... ब्ध मेनेन शरणं शरणं गुरुपर्व भोइति ॥ मार्कं खडूच
डेयेनोप दिष्टो पायस्य पदो पदेशमनुस्मा नम ति पा के उप समहिता ः स वैनन मस्या कुर्जे ना दं न मिति वा क्ये उपा

मं॰ पं॰
१५

नां ॐ वं इति क्रमेन्यस्य आद्यंतरा आद्यंत पर्वसु ॐ ॐ शिखिन्यस्य ॐ ॐ ह्रां नाय हृदयाय नमः इति अंगुन्यसे
अंगुष्ठाद्य पर्वमारभ्य अंगुष्ठाग्रांतं न्यस्यस्य॥ ॐ नमे शिरसे स्वाहेति अंगुष्ठेन ॐ न्याद्य पर्वमारभ्य
मध्यमांतं न्यस्य ७ ॐ नो वल्लायकवचाय हुं॥ इत्यंगुष्ठेन अनामिकाद्य पर्वारभ्य अनामिकाग्रांतं न्य
स्यस्य॥ ॐ रो वीर्याय नमः इति अंगुष्ठेन कनिष्ठिकाद्य पर्वारभ्य कनि॥ श्रीमत्तेरामानुजाय नमः ओं नमः

७

126

श्रीरामः

नं                                                                                              पत्सन्निहि

तिश्च वश्यमुपभोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं नाभुक्तं क्षीयते· कल्पकोटिशतैरपि, ततः मुमुक्षोः साधनोत्पत्तिर्निर्दिश
श्यस्य कृतत्वमपि प्राप्तभगवत्प्राप्त्यर्थं बुद्धिपूर्वकोत्तराघं च अनुभवेति॥ इतरत्त्वं सर्वविद्यासु विना एवं तत्वज्ञम
दपिगमडु नावदेव चिरेण यावन्न विमोक्ष्येऽथ संपत्स्ये इति श्रुतेः उत्तरपूर्वाघयोरश्लेषविनाशौ तद्व्यपदेशात्॥ ज्ञानोत्प न
त्तेः प्राचीनकर्म एवोत्तरं तदुत्तरकर्मोत्तराघं प्रपन्नाधिकारिणां तु दृप्तस्य अनुपगतप्रायश्चित्त
बुद्धिपूर्वकोत्तराघं च अनुभवेन विना एवं प्रायश्चित्तं तु यावद्देहपातस्तावदिस्मृत्यमीभक्तिः शिष्टं केवलं पारा
मूर्वेभाविनी॥ ज्ञानोत्तरं यत्कृतं कर्म देवकृतस्य संप्रापनामपि जेतलोकं जन्मान्तरनिवारणाद्यादिभिः प्रप
न्नस्य देहसंबंधोनाशः तिभावः॥ ॥ इति श्रीरामानुजाचार्यकृत॥ श्रीमते रामानुजाय नमः॥ श्रीरामः
श्रीमदष्टाक्षरेण संस्पर्शकरद्वयं च अनेन मंत्रेणास्य ततः मंत्रस्यादक्षिणांगुष्ठेन दक्षिणतर्जनीमध्यमपर्वणि
ॐ ॐ इति न्यस्य आद्यंतपर्वणोः ॐ ॐ मिति न्यस्य मध्यमांगुष्ठेन मध्यमपर्वणि ॐ नेदति न्यस्य आद्यंतयोः
ॐ ॐ मिति अनामिकामध्यमपर्वणि॥ ॐ ॐ मिति न्यस्य आद्यंतयोः ॐ ॐ मिति कनिष्ठिकामध्यमपर्वणि॥
ॐ नामिति न्यस्य आद्यंतयोः ॐ ॐ मिति एवमेव दक्षिणहस्ते वामतर्जन्यादिमध्यमपर्वसु ॐ राॐ यॐ